

Наталія Рудницька
(м. Житомир)

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦІЇ В РОКИ ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ НА ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ (1941-1944 РР.)

Житомирщина одна з перших в Україні зазнала напад німецько-фашистських загарбників. На світанку 22 червня 1941 р. ворожа авіація бомбардувала Житомир, Коростень. А вже на початку липня 1941 р. гітлерівці вдерлися на територію області й почали запроваджувати так званий «новий порядок» – жорстокий і кривавий нацистський режим. Війна окупантів із населенням України була війною на знищення. Окупація нацистами Житомирщини охоплює період із липня 1941 р. до січня 1944 року. Наказом А. Гітлера від 17 липня 1941 року почала створюватися система цивільних органів влади. Вони склалися з рейхскомісаріатів і були під контролем міністра в справах окупованих східних територій А. Розенберга. Рейхскомісаріат «Україна», до якого увійшла Житомирщина, та його структурні підрозділи офіційно були створені декретом А. Гітлера 20 серпня 1941 р. Генеральна округа Житомир включала територію Житомирської області, частину Вінницької, а також південні землі Білорусії навколо міста Хойники.

Тимчасово до закінчення боїв на Східному фронті гітлерівці залишили на окупованій території охоронні дивізії Вермахту, крім німецьких, ще й словацьку та три угорські дивізії. Кадрів для розбудови німецької поліції на окупованих територіях було недостатньо, тому гітлерівці створили з представників різних управлінь комбіновані поліцейські органи. СД, гестапо та кримінальна поліція становили спецслужбу, яка отримала назву «Поліція безпеки і СД». У генеральній окрузі Житомир функціонувало шість їхніх постів (Житомир, Вінниця, Овруч, Мозир, Бердичів, Гайсин).

Кадрова проблема, яка виникла під час створення органів правопорядку, дала змогу окупантам мати невеликі гарнізони лише в містах і райцентрах. Осередки місцевої поліції вважалися громадськими організаціями й були підзвітні муніципальній владі. Основною метою їх функціонування було забезпечення громадського порядку. Місцеві комендатури могли використовувати поліцію за погодженням бургомістра.

На початку окупації керівництво поліцейськими відділками здійснювали місцеві жителі або радянські офіцери в минулому, але з грудня 1941 р. було введено пряме німецьке керівництво, що вказувало на недовіру місцевій поліції, адже вона була корумпована, непрофесійна. Були випадки мародерства та дезертирства.

Поліцаї (шуцмани) індивідуальної служби отримували заробітну плату, пільги, уніформу, гвинтівку (найчастіше радянську гвинтівку Мосіна) та до 10 патронів. Сільські поліцейські відділки створювалися при старостатах кількістю від 3 до 15 осіб.

Шляхи до служби в поліції були різними. Важко зрозуміти мораль та психологію активних і пасивних учасників розстрілів та катувань, як гітлерівців, так і їхніх безпосередніх помічників, чому тисячі людей активно брали участь у тортурах і садистських знущаннях або сприяли цьому. Психологія, філософи, історики, інші представники різних галузей науки вивчали й будуть надалі досліджувати мотиви людської поведінки під час воєн.

Питання вибору поведінки й дій є надважливим у формуванні психології як гуманіста, так і злочинця, садиста, вбивці. Гітлерівці та поліцаї найчастіше пояснювали свою поведінку виконанням наказів, хоча спогади очевидців злочинів у документах Державного архіву Житомирської області та архіву Управління СБУ в Житомирській області демонструють, що «винахідливість» катів під час окупаційного режиму свідчить про глибокі психологічні фактори, які під дією ідеології перетворюються в агресію, у минулому звичайні люди під впливом шовіністичної істерії стають жорстокими вбивцями.

Не можна зрозуміти звичайній психічно здоровій людині мотиви поведінки ката. У спогадах ката на допиті не було навіть моменту каяття: «Коли ми приїхали до радгоспу в Янушполі, то почали розшукувати євреїв, які сховалися в садку в ямі: трьох жінок і дитину 3-4 років. ... я запропонував усім лягти біля ями, щоб легше було розстрілювати. Жінки дуже просили мене, щоб я їх залишив живими, але я наказав лягти вниз обличчям. Усі три жінки лягли, і дитина лягла з лівого боку. Я почав сам розстрілювати з карабіна. Першу жінку розстріляв, яка лежала посередині, інші лежали непорушно. Другий раз вистрілив у жінку, яка лежала зліва, третього розстріляв дитину, четвертою – жінку, але оскільки дитина була ще жива, то я вистрілив ще раз... . Після розстрілу я наказав двом старим закопати розстріляних жінок...» [1].

У тому ж таки Янушполі поліцаї не тільки вбивали чи активно сприяли розстрілам євреїв, а й збирали одяг, ділили між собою побутові речі, меблі. Про події травня-червня 1943 р. згадував під час допиту поліцай: «... Так, я був серед охорони під час розстрілу 600 осіб євреїв. Вони були розстріляні в лісі за м. Янушпіль у кущах. Серед розстріляних були літні євреї, жінки, діти. За що їх розстрілювали, я не знаю. Тоді взагалі розстрілювали всіх євреїв. Із майна розстріляних я взяв собі одну перину, швейну машинку та інші дрібниці й приніс до себе на квартиру» [2].

Але нерідко траплялися випадки, коли від надмірної жорстокості нацисти й поліцаї отримували важкі психологічні травми. Серед документів кримінальної справи знаходимо розповідь поліцейського з охорони станції Яроповичі: «Весною 1942 р. нас розбудили рано вранці й завели в приміщення їдальні. Там начальник жандармерії німець Курт дав наказ нашим старшим поліцейським, а вони розподілили нас по вулиці, де мешкали євреї. Мене поставили біля стежки, яка йшла від Жеребецької вулиці, із завданням: якщо хтось буде втікати, то треба стріляти. Я стояв на посту до наступного дня. Ні в кого не стріляв, бо ніхто не втікав. Я тільки чув плач і крики жінок на вулиці, де мешкали євреї... Після цього я три місяці лікувався...» [3].

Для ефективного використання поліції в 1942 році стали створювати шуцбатальйони (територіальні охоронні частини з місцевих жителів під німецьким командуванням). В окрузі Житомир були розташовані шуцбатальйони № 108-110. Але бажаного результату окупантам вони не дали. 110 батальйон, який був створений у квітні 1942 року, до вересня 1943 року з міста не виїздив. 109 батальйон був більш-менш боєздатним, але з низькою дисципліною, а в 1943 р. більшість його шуцманів перейшли в УПА. 108 батальйон брав участь у 1942 році в розстрілах євреїв і потім перейшов до радянських партизан.

Свідками злочинів поліції ставали пересічні громадяни. Можна тільки собі уявити психологічний стан очевидців розстрілів і знущань, які серед приречених на смерть бачили своїх добрих сусідів, друзів, товаришів своїх дітей, учителів і лікарів, майстрів-ремесників.

Під час судового процесу над поліцаями містечка Бараші селяни розповіли про знущання над 40 євреями, яких заставили ходити навколішки до вбиральні, потім до криниці, де їх обливали холодною водою по 5-6 відер, запрягали замість

коней і возом розвозили харчі по їдальнях. За кучера садовили старого єврея, який повинен був бити запряжених. Після забою великої рогатої худоби на м'ясо євреїв примушували відносити відходи до річки, навішавши коров'ячі кишки на ший кінцівки їх узявши до рота. На зворотному шляху на віз сідали поліцейські й били нещасних палками. Пізніше мучеників розстріляли в Сорбинівці, недалеко від Барашів [4].

Мешканці містечка Базар слідчим розповідали: «З перших днів приходу німців у м. Базар вони організовували тортури над євреями. Людей похилого віку окупанти запрягали в автомашину й примушували возити її по вулиці...» [5].

Нацисти, які були в мирний час учителями, лікарями, робітниками й селянами, відчували себе представниками раси, яка може вирішувати долю людей: кому жити, кому працювати, а кому вмирати. Якщо нацистське виховання й пропаганда створили солдатів та офіцерів-убивць, то в поліцію люди потрапляли з інших причин: жертви сталінських репресій, які випадково врятувалися, та їхні діти, жертви розкуркулення та Голодомору 1932-1933рр., та члени їхніх сімей, солдати Радянської армії, які потрапили в оточення й не могли знайти собі іншої роботи, злочинці – рецидивісти й аморальні типи – випивохи. Гітлерівці використовували поліцаїв для арештів євреїв, радянських активістів, партизанів, підпільників, їхньої охорони, транспортування, але під час розстрілів найчастіше їм не довіряли.

Так, окупаційною владою була створена Янушпільська районна поліція, райспоживспілка, фінансова установа, міська управа й театр-клуб. Як результат злочинної діяльності гітлерівців і поліцаїв – у Янушпольському районі загинули 1487 осіб, із них розстріляно 1381 (тільки в Янушполі закатовано 1018, Райгородку – 157) [6].

Як наслідок успішних дій партизан траплялися випадки дезертирства поліцейських, які або не поверталися до служби, або вступали до загонів радянських партизанів чи в УПА. 23 грудня 1942 року в результаті нападу партизанів на районний центр Лугини до них перейшло 14 поліцаїв [7].

Велику увагу окупанти приділяли підготовці кадрів для поліції. Поліцейська школа в Коростені одночасно готувала 35-40 осіб курсантів. Строк навчання – 3 місяці. Начальником штабу спочатку був німець-колоніст Г. Ганн, потім його змінив Ш. Рубін [8]. Підготовкою кадрів для поліції Житомирщини гітлерівці займалися на 3-тижневих курсах у Погребищі Вінницької області [9], де слухачі отримували звання «капрал поліції».

Поліція сіл і містечок була основною опорою для районної жандармерії. На запитання слідчого: «Які обов'язки виконувала поліція села?», поліцай із Ксаверова відповів: «... Охороняти село від євреїв і партизанів у нічний час, затримувати всіх підозрілих чоловіків і направляти в сільуправу до старости, удень ходити на облаву єврейських сімей, забирати їх і відправляти в Базар до районної поліції для відправки в Коростень на розстріл, а частину євреїв розстрілювати на місці» [10].

Вивчення документів кримінальних справ службовців поліції в роки гітлерівського окупаційного режиму, які зберігаються в архіві Управління служби безпеки України в Житомирській області та матеріалів Комісії із розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників, які містяться в Державному архіві Житомирської області, дають важливі знання для аналізу історичних подій і геноцидальних процесів під час окупації.

Література:

1. *Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області. – ОФ. 4008, арк. 30-31.*
2. *Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області. – ОФ. 700, арк. 192.*
3. *Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області. – ОФ. 7011, арк. 17.*
4. *Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області. – ОФ. 56, арк. 19-20.*
5. *Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області. – ОФ. 3911, арк. 150-153.*
6. *Державний архів Житомирської області. – ф. 2636, оп. 1, спр. 83, арк. 51.*
7. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). – ф. 62, оп. 1, спр. 1272, арк. 16.*
8. *Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області. – ОФ. 183, арк. 44.*
9. *Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області. – ОФ. 451, арк. 4.*
10. *Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області. – ОФ. 3911 арк. 43*